

معرفی نرم افزار دانشنامه تفسیر صافی

اثر ماندگار مولی محسن فیض کاشانی

عزت الله مرتضایی *

amortezaei@noornet.net

چکیده

تفسیر صافی، اثر مولی محسن فیض کاشانی، یکی از تفاسیر روایی مهم شیعی به شمار می‌رود. با توجه به جایگاه و اهمیت این تفسیر، پژوهش فناورانه آن ضرورت داشت. از آنجا که پژوهش به شیوه فرهنگ موضوعی، تخصصی، زمان‌بر و پرهزینه است، هیئت علمی گروه قرآن مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی برآن شد که در پژوهش صافی، از روش دانشنامه‌ای استفاده کند. این بود که دانشنامه تفسیر صافی شکل گرفت. رابط کاربری این برنامه، به لحاظ شهرتش سه زبانه (فارسی، عربی و انگلیسی) بوده و پژوهش اولیه آن، در سال‌های دور تحقق یافت و تولید آن، به دلایلی به تعویق می‌افتاد؛ اما توفیق رفیق گشت تا در سال ۱۳۹۹ شاهد خودنمایی این تفسیر گران‌سنگ در عرصه دستکتاب باشیم. امید است که مقبول طبع اساتید تفسیر و علوم قرآن و طلاب و دانشجویان این رشته قرار گیرد.

کلیدواژگان: فیض کاشانی، تفسیر صافی، دانشنامه، درختواره، تفسیر، روایی، عقلی.

* مدیر گروه علمی قرآن، اخلاق و دعا - مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

درآمد

پژوهش‌های حوزه علوم اسلامی، بیش از هر چیز بر متون و منابع برجای مانده از عالمان و اندیشمندان دینی تکیه دارد. آثار مکتوب دانشمندان اسلامی، دستمایه اصلی پژوهشگران برای تداوم کوشش‌های علمی و گشودن افق‌های تازه در ساحت دین‌ورزی و گسترش فرهنگ دینی است. با روی کار آمدن فناوری‌های جدید اطلاعات و ارتباطات، مانند رایانه و اینترنت، اندیشه استفاده از این فناوری‌ها برای فراهم آوردن دسترسی آسان‌تر به منابع علمی حوزه علوم اسلامی نیز پدید آمد. مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در سال ۱۳۶۸ با هدایت و اشراف رهبر معظم انقلاب اسلامی، با همین انگیزه پایه‌گذاری شد و تا امروز، بخش چشمگیری از متون و منابع اسلامی را در قالب نرم‌افزارهای علوم اسلامی و وبگاه‌ها و کتابخانه‌های دیجیتال به جامعه پژوهشی کشور عرضه کرده است.

ابزارها و امکانات پژوهشی گسترده و متنوع نرم‌افزارهای علوم اسلامی، دشواری‌های بسیاری را از پیش روی محققان دینی بر می‌دارد و فرایند پژوهش را شتاب چشمگیری می‌بخشد. بیش از سی سال از آغاز کار مرکز

تحقیقات می‌گذرد و این مرکز تاکنون با دستمایه قرار دادن منابع مهم در موضوعات مختلف علوم اسلامی، صدها نرم‌افزار پژوهشی در قالب‌های مختلف طراحی، تولید و منتشر کرده است و همچنان طرح‌هایی برای تولید نرم‌افزارهای علوم اسلامی در دست اجرا دارد. طراحی و تولید دانشنامه تفسیر صافی، از جمله این طرح‌ها در مرکز تحقیقات نور است که تولید آن، سالیانی چند به درازا کشید.

نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی، یکی از تازه‌ترین نرم‌افزارهای قرآنی است که مرکز نور آن را در سال ۱۳۹۹ تولید نمود.

معرفی فیض کاشانی

محمد بن مرتضی، مشهور به مولی محسن فیض کاشانی (۱۰۰۷ - ۱۰۹۱ق)، یکی از اکابر علمای امامیه، در چهاردهم صفر سال ۱۰۰۷ق در کاشان به دنیا آمد. ایشان مقدمات علوم را تا سن بلوغ در کاشان و نزد عمو و دایی فرا گرفت. بیست‌ساله بود که برای ادامه تحصیل، به اصفهان مهاجرت کرد و نزد اساتید برجسته آن دیار، کسب فیض نمود. از جمله اساتید این عالم بزرگ، عبارت‌اند از: مولی محمدتقی بن مقصودعلی اصفهانی مجلسی (۱۰۰۳ -

۱۰۷۰ق)، محمد بن حسین بن عبدالصمد حارثی (۹۳۵ - ۱۰۳۰ق) معروف به شیخ بهایی، سید محمدباقر بن محمد استرآبادی (۹۶۰ - ۱۰۴۰ق) معروف به میرداماد، حکیم ابوالقاسم میرفندرسکی (ح ۹۷۰ - ۱۰۵۰ق) و مولی محمد صدرالدین شیرازی (۹۷۹ - ۱۰۵۰ق) معروف به مولی صدرا.

مولی محسن، پس از آن، برای کسب علم از سید جمال‌الدین ماجد بن هاشم بن علی حسینی بحرانی (۱۰۲۸ق)، به شیراز کوچ کرد و مدت دو سال به تکمیل علم حدیث و روایت پرداخت و بار دیگر به اصفهان بازگشت. بعد از آن، برای انجام فریضه حج به مکه مشرف شد و در آنجا به ملاقات شیخ زین‌الدین محمد بن علی عاملی (۹۱۱ - ۹۶۶ق) معروف به شهید ثانی رفت و از آن بزرگوار نیز کسب فیض نمود. پس از مراجعت از مکه، وقتی ملاصدرا از شیراز به شهر مقدس قم مهاجرت کرد و در روستای کهک اقامت گزید، ملامحسن و عبدالرزاق بن علی لاهیجی (۱۰۷۲ق) نیز به آنجا رفتند و مدت هشت سال مونس تنهایی او بودند و در همین دوران بود که مولی صدرا دو دختر فاضل و عالم خود را به دو شاگردش، مولی محسن و مولی عبدالرزاق تزویج کرد.

تفسیر صافی، اثر مولی محسن فیض کاشانی، یکی از تفاسیر روایی مهم شیعی به شمار می‌رود. با توجه به جایگاه و اهمیت این تفسیر، پژوهش فناورانه آن ضرورت داشت. از آنجا که پژوهش به شیوه فرهنگ موضوعی، تخصصی، زمان‌بر و پرهزینه است، هیئت علمی گروه قرآن مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی بر آن شد که در پژوهش صافی، از روش دانشنامه‌ای استفاده کند. این بود که دانشنامه تفسیر صافی شکل گرفت. رابط کاربری این برنامه، به لحاظ شهرتش سه زبانه (فارسی، عربی و انگلیسی) بوده

سپس، مولی محسن فیض کاشانی همراه مولی صدرا به شیراز رفت و بعد از دو سال، به کاشان بازگشت و به امر تدریس، تعلیم، تبلیغ و تألیف و تصنیف مشغول گردید.

ملا محسن کاشانی در دوران زندگی پُربار خود، شاگردانی را تقدیم جهان تشیع کرد. از جمله آن بزرگواران، عبارت‌اند از: محمد بن محسن علم‌الهدی (۱۰۳۹ - ۱۱۱۵ق) فرزند خود فیض، معین‌الدین فرزند دیگر فیض، عبدالغفور برادر فیض، شاه مرتضی دوم پسر برادر فیض، ضیاء‌الدین محمد، مولی شاه فضل‌الله، مولی محمدباقر مجلسی (۱۰۳۷/۱۰۳۸ - ۱۱۱۰/۱۱۱۱ق)، سید نعمت‌الله جزایری (۱۰۵۰ - ۱۱۱۲ق)، قاضی محمدسعید قمی (۱۰۴۹ - ۱۱۰۰ یا ۱۱۰۳ق)، مولی محمدصادق خضری، شمس‌الدین محمد قمی، شیخ محمد محسن عرفان شیرازی و بسیاری از علمای دیگر.

فیض کاشانی، حکیم، متکلم، محدث، فقیه، شاعر و ادیب بوده و کتاب‌های متعددی در زمینه قرآن، حدیث، اخلاق، فقه و غیر آن تألیف کرده است. وی را فقیه الفلاسفه و فیلسوف الفقهاء می‌نامند. گرچه این لقب حکایت از مدح و ثنا دارد، ولی با دقت در آن روشن می‌شود که «مدحٌ یشبه بالذم؛ مدحی است که شبیه به مذمت است»؛ زیرا

معنای دقیق لقب ایشان این است که وی در میان فلاسفه که خیلی فقه نمی‌دانند، فقیه است و در میان فقیهان که فلسفه نخوانده‌اند، فیلسوف است. پس، وی نسبت به فقیهان، فقیه نیست و نسبت به فلاسفه هم فیلسوف نیست. البته باید اذعان داشت این‌گونه مخالفت‌ها، نشان از حسادتی دارد که گریبانگیر عالم‌نماها و فقیه‌نماهاست. بزرگ‌ترین افتخار وی، این است که مرکز علمی شیعه در جهان اسلام، یعنی مدرسه فیضیه قم، منسوب به وی است؛ هرچند حسودان بر آن‌اند که:

در محسن فیض هم سخن‌هاست

زیرا که ز اقباء صدراست

سرانجام، مولی محسن فیض در سن ۸۴ سالگی، در ۲۲ ربیع الثانی سال ۱۰۹۱ در شهر کاشان از دنیا رفت و در قبرستانی که در زمان حیاتش زمین آن را خریداری و وقف نموده بود، به خاک سپرده شد.

خاندان

پدر وی، رضی‌الدین شاه مرتضی (۹۵۰ - ۱۰۰۹ق)، مردی فقیه، متکلم، ادیب و مفسر بود و در کاشان حوزه تدریس داشت. مادر او، زهرا خاتون، بانوی عالم و شاعر، دختر

ضیاء‌العرفاء رازی - از عالمان بزرگ شهر ری - بوده است. جدّ مرحوم فیض، تاج‌الدین شاه، عالم، عارف و شاعر و از نامداران دوران خویش در کاشان بوده و در همان دیار مدفون است. وی در دو سالگی، پدر خود را از دست داد و دایمی و عمویش، تعلیم و تربیت او را به عهده گرفتند.

آثار

بنابر آنچه نقل شده، مرحوم فیض نزدیک به دویست جلد کتاب ارزشمند در علوم و فنون مختلف تألیف کرده است. برخی از تألیفات این مرد بزرگ، عبارت‌اند از: ۱. الصافی فی تفسیر القرآن؛ ۲. الوافی؛ ۳. الشافی؛ ۴. النوادر؛ ۵. المحجة البيضاء؛ ۶. مفاتیح الشرایع؛ ۷. اصول المعارف؛ ۸. علم الیقین؛ ۹. حق الیقین؛ ۱۰. عین الیقین؛ ۱۱. ضیاءالقلب؛ ۱۲. الفت‌نامه؛ ۱۳. زاد السالک؛ ۱۴. شوق المهدی؛ ۱۵. کلیات دیوان اشعار؛ ۱۶. الاصفی فی تفسیر القرآن؛ ۱۷. الشهاب الثاقب فی وجوب صلاة الجمعة العینی؛ و... (۱)

دکتر بخشایشی می‌گوید:

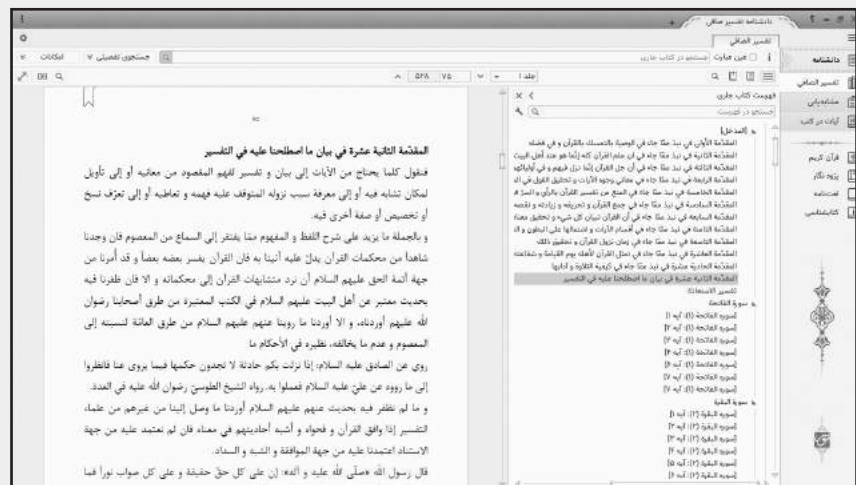
مرحوم فیض، دارای ۵ تفسیر رایج می‌باشد: ۱. الصافی؛ ۲. الأصفی؛ ۳. المصفی؛ ۴. تنویر المذاهب؛ ۵. تعلیقه او بر زبدة البیان مقدّس اردبیلی.

این تفاسیر سه‌گانه اخیر، تلخیص و فشرده‌نگاری شده‌اند تا همگان بتوانند از معارف عالیه قرآنی بهره‌مند شوند. تفسیر صافی، از سال ۱۲۹۶ق تاکنون بارها و بارها در ایران و عراق، به شکل‌های مختلف چاپ و انتشار یافته است.

توضیح این‌که:

۱. الصافی: تفسیر مبسوط و مفصّلی است که دارای ۷۰ هزار سطر است و اخیراً در ۵ مجلد قطور، به چاپ رسیده است.

۲. الأصفی: برگزیده و منتخب تفسیر صافی

و شامل ۲۱ هزار سطر است. این تفسیر، حدود یک‌سوم تفسیر الصّافی می‌باشد.

۳. المصّفی: تلخیص و برگزیده‌ای از تفسیر الأصفی است، جهت فهم عموم مردم.

۴. تنویر المذاهب: تعلیقه‌ای بر تفسیر المواهب العلیة کاشفی سبزواری (۹۱۰ق) می‌باشد. این تفسیر، بسیار خلاصه و در حدود ۳ هزار سطر می‌باشد و مطالبی است که بر تفسیر مرحوم کاشفی سبزواری، تفسیر متداول بین مردم افزوده‌اند.

۵. تعلیقه بر زبدة البیان اردبیلی: این اثر، تعلیقه‌ای است بر کتاب زبدة البیان محقق اردبیلی (۹۹۳ق) که صاحب الذریعة به این کتاب تصریح نموده است و می‌فرماید نسخه‌هایی از آن، در بعضی کتابخانه‌ها موجود است. (۲)

علاوه بر تفاسیر فوق، تفسیر دیگری هم به نام تفسیر الأمانة پیرامون آیه شریفه «لِأَمَانَتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ زَاغُونَ» (۳) (مطابق نوشته صاحب ریحانه، ج ۴، ص ۳۷۶) و الهادی و

ضیاء النّادی که نسخه‌ای از آن را احمد بن محمد ساری (۴) به خط خویش استنساخ نموده است (الذریعة، ج ۲۵، ص ۱۵۴) و در تاریخ ۱۱۰۵ از آن فارغ شده و آقای شبر وقف بودن آن را نگاشته‌اند (همان، ص ۱۵۵؛ الکوکب المنتشرة، ص ۳۹ و ۴۰)، از آن مرحوم، به یادگار مانده است. (۵)

نسخه‌ها، چاپ‌ها، پژوهش‌ها و ترجمه‌ها

تفسیر صافی، به سال ۱۲۶۶ق در تهران به قطع رحلی و با چاپ سنگی منتشر شد. پس از آن، بارها در تهران، تبریز و بمبئی، همان چاپ افست گشت. چاپ دیگر «صافی» در چهار جلد است، با قطع وزیری و به تصحیح مرحوم علامه ذوفنون آیت‌الله ابوالحسن شعرانی و تحقیق و تعلیق آقای میرزا حسن حسینی لواسانی.

فیض کاشانی، حکیم، متکلم، محدث، فقیه، شاعر و ادیب بوده و کتاب‌های متعددی در زمینه قرآن، حدیث، اخلاق، فقه و غیر آن تألیف کرده است. وی را فقیه الفلاسفه و فیلسوف الفقهاء می‌نامند. گرچه این لقب حکایت از مدح و ثنا دارد، ولی با دقت در آن روشن می‌شود که «مَدْحٌ شِبْه بِالذَّمِّ؛ مدحی است که شبیه به مذمت است»؛ زیرا معنای دقیق لقب ایشان این است که وی در میان فلاسفه که خیلی فقه نمی‌دانند، فقیه است و در میان فقیهان که فلسفه نخوانده‌اند، فیلسوف است. پس، وی نسبت به فقیهان، فقیه نیست و نسبت به فلاسفه هم فیلسوف نیست. البته باید اذعان داشت این گونه مخالفت‌ها، نشان از حسادتی دارد که گریبانگیر عالم‌نماها و فقیه‌نماهاست

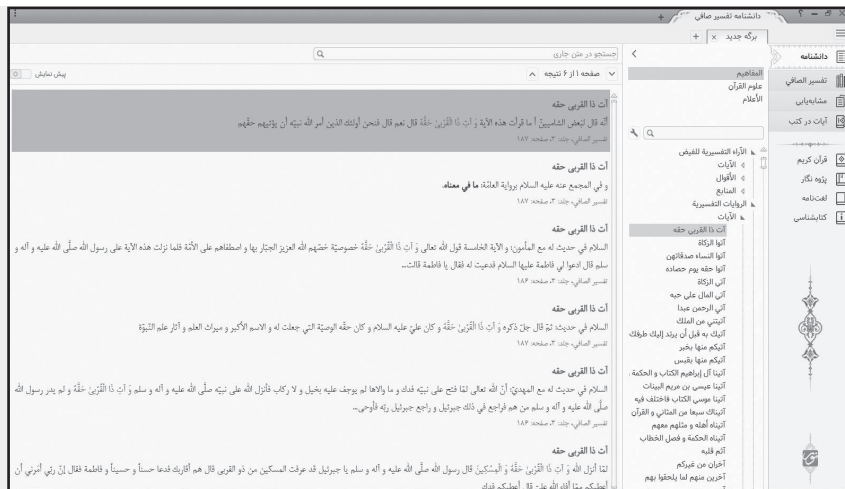
روانه بازار کتاب گردید. محقق در مقدمه‌ای درباره زندگی مرحوم ملامحسن فیض، دیدگاه علما نسبت به او، اساتید و شاگردان ایشان و آثار علمی مرحوم فیض بحث نموده و مبنای ایشان در تصحیح، نسخه خطی مصحح موجود در کتابخانه آیت‌الله نجفی مرعشی به شماره ۵۹۶۴ بوده است. محقق برخی از پاورقی‌های چاپ‌های قبل را به همراه موارد جدید، آورده است.

از جمله موارد تحقیق، استخراج منابع احادیث وارد شده و شرح کلمات مشکل آنها با ذکر مصدر آن و نیز استخراج آیات قرآنی است که مصنف یا روایات به آنها استشهاد کرده است.

تفسیر صافی از ابتدا مورد توجه عالمان قرار گرفته و شمار زیادی از مفسران، آن را حاشیه‌نگاری، شرح و ترجمه نموده‌اند؛ برخی

محقق به جز مقدمه‌ای کوتاه در شرح حال مؤلف، در پانوشت‌ها با استفاده از «مجمع البیان» و منابع لغوی و ادبی و نیز «وافی»، برخی از آیات و روایات و کلمات را توضیح داده است. «صافی» چاپ دیگری دارد در ۵ جلد به قطع وزیری، با مقدمه‌ای در شرح حال مؤلف و پانوشت‌هایی از آقای محمدحسین اعلمی که در بیروت و ایران چاپ شده است. لازم به یادآوری است که اکثر قریب به اتفاق پاورقی‌های این چاپ، همان پاورقی‌های چاپ دوم است که بدون هیچ اشاره‌ای در این چاپ آمده است. در نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی، از این نسخه استفاده شده است.

چاپ اخیر صافی در ۷ مجلد با تحقیق علامه سید محسن حسینی امینی از طرف دارالکتب اسلامیة تهران به سال ۱۳۷۷ش

از آنها عبارت‌اند از:

۱. حاشیه مولی آقا خوبی تبریزی (۱۳۰۷ق)؛
۲. حاشیه سید صدرالدین یزدی؛
۳. حاشیه مولی عبدالرضا دماوندی (۱۶۰ق)؛
۴. حاشیه میرزا محمدعلی طباطبایی یزدی، متخلص به وامق (۱۲۴۰ق)؛
۵. حاشیه میرزا محمد تویسرکانی؛
۶. حاشیه و شرح تفسیر صافی، از سید عبدالاعلی سبزواری؛

۷. حاشیه دهگردی بر تفسیر صافی، تألیف سید ابوالقاسم حسینی؛
۸. ترجمه تفسیر صافی، با عنوان تفسیر «روان جاوید» در ۵ جلد، اثر میرزا محمد ثقفی. علامه حسن حسن‌زاده آملی بر آن است که این تفسیر، ترجمه صافی است. (۶) حقیر مقایسه‌ای بین این دو اثر انجام دادم و نتیجه آن شد که مراد علامه، ترجمه مصطلح نیست؛ بلکه منظور این است که مرحوم ثقفی تهرانی در نگارش تفسیر خود، صافی را پیش روی خویش داشته و احادیث تفسیری و نکات قرآن صافی را در اثر خود لحاظ کرده است.
۹. ترجمه تفسیر صافی، توسط آقایان

سبحانی و محمدباقر ساعدی خراسانی؛

۱۰. ترجمه تفسیر شریف صافی، با همکاری جمعی از فضلاء عالی دوره مرکز تخصصی تفسیر و علوم قرآن زیر نظر استاد دکتر عبدالرحیم عقیقی بخشایشی. ترجمه فارسی تفسیر شریف صافی، همان‌گونه که از نامش پیداست، ترجمه فارسی کتاب تفسیر شریف «الصافی»، اثر عربی‌علامه فیض کاشانی است که با همکاری و مساعدت جمعی از فضلاء (آقایان و حجج اسلام: بازرگان، مرتضی تولایی، محمد خلیلی، حبیب‌الله سعیدی، محمد مهدی سازندگی، عبدالرحیم نصری، ناصر یوسفی مقدم و خاموشی)، با نظارت استاد عقیقی بخشایشی، ارائه شده است.

مترجمان، ضمن حفظ اصل امانت در ترجمه، ترجمه‌های شیوا و رسا از این اثر بارزش ارائه نموده‌اند. مطالب کتاب، در شش جلد تنظیم شده است. در ابتدای کتاب، مقدمه‌ای از آقای عقیقی بخشایشی آمده که در آن، پس از ذکر انگیزه ترجمه، اطلاعاتی درباره فیض کاشانی ارائه گردیده است؛ از جمله زندگانی و آثار ایشان، دودمان فیض، افکار و اشعار او، نمونه‌ای از اشعار ایشان، کثرت مشایخ و اساتید او. در پایان نیز به گفتار بزرگانی همچون: صاحب روضات، سید نعمت‌الله جزایری، صاحب اعلام و آیت‌الله گلپایگانی در مورد ایشان، اشاره گردیده است.

فهرست مطالب هر جلد، در انتهای همان

مرحوم فیض، دارای ۵ تفسیر رایج می‌باشد:

۱. الصافی؛ ۲. الأصفی؛ ۳. المصفی؛ ۴. تنویر المذاهب؛ ۵. تعلیقة او بر زبدة البیان مقدّس اردبیلی.

این تفاسیر سه‌گانه اخیر، تلخیص و فشرده‌نگاری شده‌اند تا همگان بتوانند از معارف عالی قرآنی بهره‌مند شوند. تفسیر صافی، از سال ۱۲۹۶ ق تاکنون بارها و بارها در ایران و عراق، به شکل‌های مختلف چاپ و انتشار یافته است

جلد آمد و فهرست منابع و مصادر تفسیر و تحقیق آن، در انتهای جلد آخر قرار گرفته است. این اثر، در قم توسط دفتر نشر نوید اسلام در سال ۱۳۸۵ش به زیور طبع آراسته گشته است.

معرفی تفسیر صافی

الصادق فی تفسیر القرآن که به تفسیر صافی شهرت یافته، از مهم‌ترین تفسیرهای روایی شیعه در قرن یازدهم هجری است. این تفسیر، به دلیل اختصار و جامعیت، در دوره‌های مختلف با اقبال محققان دینی روبه‌رو بوده و به دلیل ارزش و اعتبار آن در نزد عالمان حوزوی، ترجمه و شرح و تعلیقه‌های زیادی به خود دیده است. آیت‌الله معرفت درباره آن می‌فرماید:

«تفسیر صافی، آمیزه‌ای از روایت و درایت و نقل و عقل است. این تفسیر، شامل تمامی آیات قرآن است و مؤلف در بیان عبارات خود به «تفسیر بیضاوی» عنایت ویژه داشته و اغلب عبارات خود را از آن برگزیده است و سپس، متون روایات نقل شده از اهل‌بیت(علیهم السلام) را ذکر کرده است.» (۷)

دکتر عقیقی بخشایشی آن را چنین ستوده است:

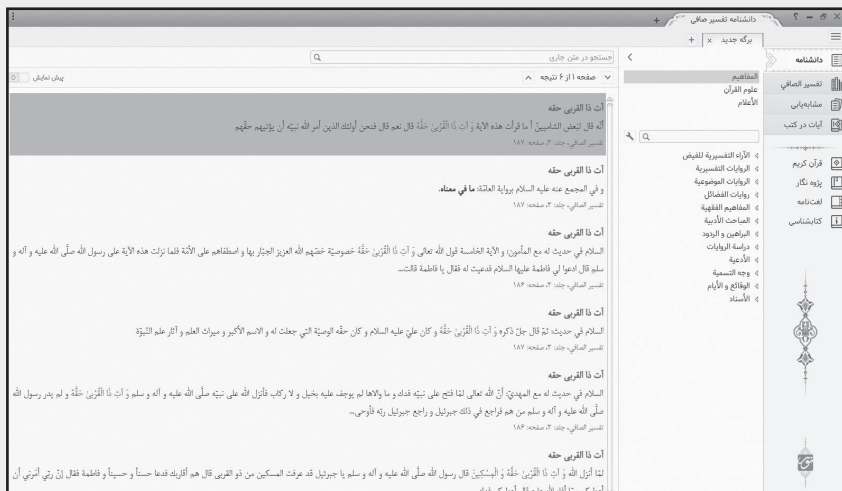
«تفسیر صافی»، یکی از بزرگ‌ترین و معروف‌ترین تفاسیر رایج در مجامع شیعه می‌باشد و به علت سهل‌التناول بودن، در اعصار مختلف مورد توجه و عنایت قرار گرفته است. این تفسیر که بنا به شمارش خود مؤلف، بیش از هفتاد هزار سطر می‌باشد، فراغت از تألیف آن، در سال ۱۰۷۵ق رخ داده است و در آغاز تفسیر، ۱۲ فایده مهم در مورد مسائل کلی تفسیر و علوم مقدماتی آن قرار گرفته است. در آغاز آن آمده: «نحمدک یا من تجلی لعباده فی کتابه...» (۸)

روش تفسیری فیض

فیض کاشانی با بررسی دهها کتاب حدیثی و گزینش احادیث مربوط به آیات قرآن کریم، تلاش کرده است تا بیان‌های تفسیری اهل‌بیت(علیهم‌السلام) را جمع‌آوری کند و پاسخی به درخواست طالبان علوم اهل‌بیت دهد. کار وی، به جمع‌آوری احادیث خلاصه نمی‌شود؛ زیرا افزون بر اینکه در مواردی

قرآن را آنان می‌دانند؛

– مقدمه سوم: در بیان اینکه کل قرآن در شأن اولیاءالله و دشمنان آنان وارد شده است؛
– مقدمه چهارم: در بیان وجوه معانی آیات از تفسیر و تأویل، ظاهر و بطن، محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ و... که بخشی از مطالب علوم قرآن را تشکیل می‌دهند؛

به شرح و توضیح آنها و در صورت نیاز به رفع ابهام و یا جمع میان احادیث به‌ظاهر ناهمگون پرداخته، آیاتی را با اجتهاد خود تفسیر کرده است. به این ترتیب، روش تفسیری او، اجتهادی – روایی است.

مرحوم فیض قبل از آغاز تفسیر، بعد از پیشگفتار، دوازده مقدمه را به عنوان مقدمات تفسیر خود ذکر می‌کند که به تعبیر آیت‌الله معرفت در تفسیر و مفسران(۹)، از بهترین مقدمات تفسیری است که در ابتدای تفسیر آورده شده و مصنف به بهترین وجه مطالب ضروری را که هر مفسر باید بیان نماید، ذکر کرده است. مطالب مقدمات، به قرار ذیل است:

- مقدمه اول: در فضل قرآن و وصیت به تمسک به آن از روایات اهل‌بیت(ع)؛
- مقدمه دوم: در بیان اینکه علم قرآن، نزد اهل‌بیت(ع) می‌باشد و ظاهر و باطن همه

- مقدمه پنجم: در بیان مفهوم تفسیر به رأی و نهی از آن می‌باشد؛
- مقدمه ششم: در عدم تحریف قرآن(۱۰)؛
- مقدمه هفتم: در بیان اینکه قرآن، تبیان همه چیز است و اصول معارف دینی و قواعد شرعی، در آن مطرح شده است؛
- مقدمه هشتم: در بیان قرائات مختلف و میزان اعتبار آنها؛
- مقدمه نهم: در نزول دفعی و تدریجی قرآن؛
- مقدمه دهم: در شفاعت قرآن و ثواب تلاوت و حفظ آن؛
- مقدمه یازدهم: در تلاوت قرآن و آداب آن؛
- مقدمه دوازدهم: در بیان اصطلاحات و روشی که در تفسیر بر آنها تکیه داشته است. در مقدمه دوازدهم، مصنف در بیان روش خود می‌فرماید:

«در مقام بیان و تفسیر آیات، آنجایی که نیاز به تأویل، شناخت سبب نزول که فهم آیه بر آن متوقف باشد، شناخت ناسخ، شناخت خاص و این گونه مسائل باشد که فراتر از شرح لفظ باشد، سراغ معصوم (ع) می‌رویم؛ یعنی آنجا که فقط شرح لفظ و معناکردن لغت و اعراب آیه باشد، خودمان می‌توانیم انجام دهیم.»

با این تعبیر، فیض کاشانی راه خود را از برخی اخباری‌ها - که در زمان او کم نبودند - جدا می‌کند؛ «آنها که خیلی خشک برخورد می‌کنند و می‌گویند اگر در مورد آیه‌ای،

روایت نداشتیم، اصلاً آن را تفسیر نمی‌کنیم؛ اما در مازاد بر شرح لفظ و بیشتر از آن چیزی که خودمان می‌فهمیم، احتیاج به معصوم (ع) و روایات داریم. اگر آیه محکمی را یافتیم که بتواند آیه دیگر را روشن کند، از آن استفاده می‌کنیم و آیه متشابه را به آیه محکم بر می‌گردانیم (روش تفسیر قرآن به قرآن). آنجا که جای اظهار نظر خودمان نیست و آیه محکمی هم نداریم، اگر روایت معتبر در کتب مورد اعتماد خودمان یافتیم، آن را می‌آوریم؛ وگرنه از روایات ائمه (ع) که در کتب عامه وجود دارد، استفاده می‌کنیم؛ چون بالأخره منسوب به معصوم (ع) است و معارض هم ندارد.

اگر اینها را نیافتیم، از اقوال عالمان تفسیر استفاده می‌کنیم. اشکال نکنید که چرا اقوال مفسران را می‌آورید؛ درحالی که خودتان این اشکال را به تفاسیر قبل گرفتید که به روایات بی‌توجه هستند؟ زیرا پاسخ می‌دهیم که این اقوال، چون موافق و هماهنگ با ظاهر قرآن است، آنها را می‌آوریم؛ نه اینکه سخن آنان را حجت بدانیم؛ یعنی اگر آیه‌ای را که می‌خواهیم تفسیر کنیم، آیه محکم یا روایتی نداشت، در نهایت، باید خودم استظهار کرده و موافق ظاهر آیه، چیزی بگویم. به جای این کار، از سخن فلان مفسر استفاده

«تفسیر صافی، آمیزه‌ای از روایت و درایت و نقل و عقل است. این تفسیر، شامل تمامی آیات قرآن است و مؤلف در بیان عبارات خود به «تفسیر بیضاوی» عنایت ویژه داشته و اغلب عبارات خود را از آن برگزیده است و سپس، متون روایات نقل شده از اهل بیت (علیهم السلام) را ذکر کرده است.»

تفسیر قرآن، ابتدای سوره‌ها را با نام سوره، بیان مکی یا مدنی بودن و تعداد آیات آن آغاز می‌کند و سپس، برای تفسیر آیات به سراغ آیات محکم، بعد از آن، روایات کتب معتبر شیعه و پس از آن، سراغ مصادر اهل سنت برای نقل روایات معصومین (ع) می‌رود. در کنار آن، شأن نزول، لغت، قرائت و اعراب آیات را نیز بیان می‌دارد و در نهایت، روایاتی در فضل سوره و ثواب قرائت آن نقل می‌کند.

وی از پیروان روش تفسیر قرآن به قرآن است. در مقدمه دوازدهم تفسیرش در این باره می‌گوید:

«و بالجمله ما یزید علی شرح اللفظ و المفهوم ممّا یفتقر إلى السماع من المعصوم فان وجدنا شاهداً من محکمات القرآن یدلّ علیہ آتینا به فان القرآن یفسر بعضه بعضاً و قد أمرنا من جهة أئمة الحق علیهم السلام أن نرد متشابهات القرآن إلى محکماته.» (۱۲)

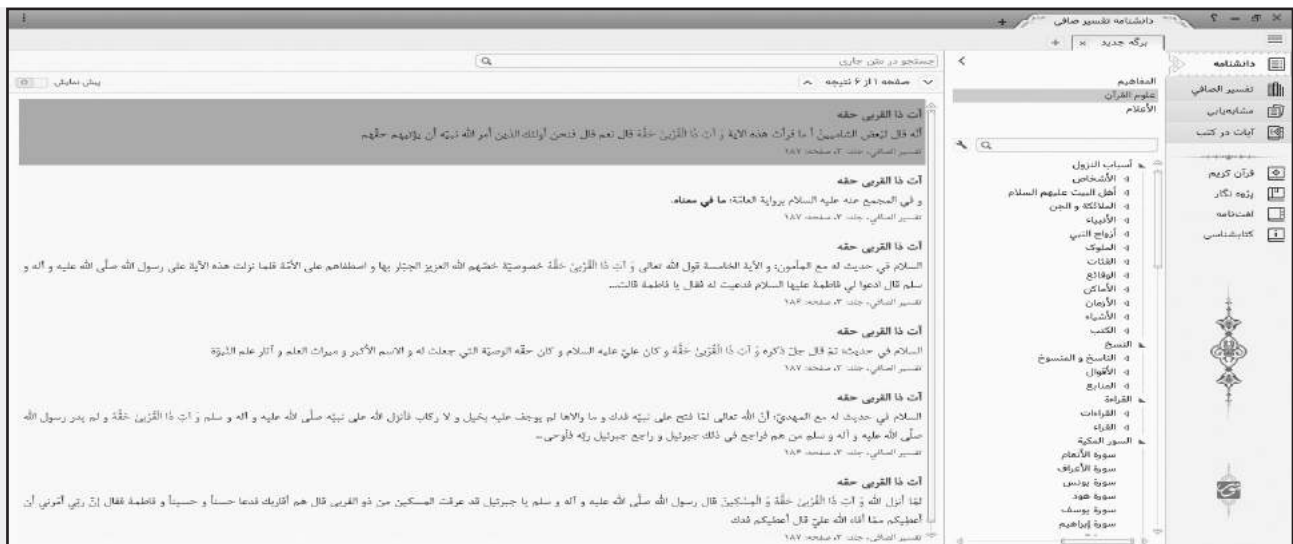
خلاصه هرچه که نیاز به تفسیر دارد، نخست به قرآن مراجعه کردیم. اگر از آیات محکم قرآن شاهی بر تفسیر آن یافتیم، به آن استناد می‌نماییم؛ زیرا برخی از آیات قرآن، بعضی دیگر را تفسیر می‌کنند و نیز از جانب پیشوایان برحق ما که درود خدا بر آنان باد،

می‌کنم و اگر کسی چیزی نمی‌گفت، خودم باید بیان می‌کردم. پس، سخن او را حجت نمی‌دانم؛ ولی چون موافق ظاهر قرآن است، از آن استفاده می‌کنم.»

در مقدمه چهارم، راجع به معنای الفاظ می‌فرماید: «بعضی الفاظ در لغت، معنایی دارد که اگر دقت نکنیم، گمان خواهیم برد که این لفظ، فقط همین معنا را دارد؛ غافل از اینکه آن لفظ، یک روح و معنای عمیقی دارد که چندین مصداق را دربرمی‌گیرد که یکی از آنها در لغت آمده است.

مثل «میزان» که در لغت به «ترازو» معنا شده است؛ ولی باید گفت میزان، به معنای وسیله سنجش است و یکی از مصدقین آن، ترازوست و ترازو، خودش چند نوع است. یا مثلاً کلمه «قلم»، برای ابزاری که بر الواح نقش می‌اندازد، وضع شده است؛ بدون در نظر گرفتن اینکه جسم باشد یا اینکه از «نی» باشد یا چوب یا آهن، و بدون در نظر گرفتن اینکه آن نقش محسوس باشد یا معقول، و بدون توجه به اینکه آن لوح، کاغذ باشد یا چوب یا سنگ و یا اینکه مجرد باشد. بنابراین، استعمال «قلم» در آیه شریفه «عَلَّمَ بِالْقَلَمِ»، حقیقی است.» (۱۱)

طبق روش کلی که مصنف بیان کرده، در

دستور داریم آیات متشابه معنوی را به آیات محکم برگردانیم.

ساختار تفسیر صافی

تفسیر صافی افزون بر مقدمه معمول در آغاز کتاب، دارای دوازده مقدمه در باب احادیث مختلف مربوط به قرآن و روش تفسیری مؤلف است. هدف از نگارش کتاب، بیان احادیث تفسیری اهل بیت (ع) در ذیل آیات قرآن است.

جناب فیض کاشانی، محدثی خبیر بوده و دارای مبنای خاص در معیار تشخیص احادیث درست از نادرست است؛ آنجا که می‌گوید: «علی‌آنا إنما نصحح الأخبار بنحو آخر غیر الأسانید إلا قلیلاً» (۱۳) یعنی ما بیشتر اخبار را به شیوه دیگری غیر از روش مرسوم میان رجالیون بررسی می‌کنیم و آن، از طریق متون است؛ نه اسانید.»

وی با تسلطی که بر علوم اسلامی داشته، تشخیص می‌داده که چنین متنی، جز از شخص معصوم (ع) نمی‌تواند صادر شده باشد.

و یا در جای دیگری می‌فرماید:

متون تصحیح می‌کنم؛ نه با اسانید. و دانش را از خدا می‌گیرم؛ نه از اساتید. این است که تفسیرم از اخبار آلوده، صافی است و از مطالب زیان‌بار، خالی و حرف‌های شفاف‌بخش، در آن نهاده شده است.»

به همین دلیل، تفسیر صافی با تفاسیر روایی قبل از خودش مانند تفسیر قمی و عیاشی و هم‌زمان با خودش مانند نورالثقلین و البرهان، بسیار متفاوت است؛ زیرا او در تفسیر صافی تلاش کرده تا احادیث صحیح را از تفاسیر روایی پیشین گزینش کند. در نتیجه، صافی را می‌توان تفسیر روایی معتبر نامید.

وی پیش از نقل احادیث، همواره اندکی در تبیین معنای ظاهر آیه سخن می‌گوید و این بیان‌ها را به طور عمده، از تفسیر بیضاوی، معروف به انوار التنزیل و اسرار التأویل گزینش کرده است.

مرحوم فیض، مطالب غیرروایی خود را در شأن نزول، لغت، قرائت و اعراب آیات، غالباً از تفسیر بیضاوی اخذ کرده است و این، شیوه‌ای است که خود در مقدمه دوازدهم، به آن اشاره کرده است؛ بدون نام بردن از تفسیری خاص. در تطبیق اجمالی مطالب غیرروایی تفسیر صافی با تفسیر بیضاوی که

«و أما فی کتب الأخبار ممّا یتعلق بالتفسیر فكان مع اشتماله علی بعض هذه الأمور متفرقاً بحيث یعسر ضبطه و ربطه بالآیات، مع أنه لم یف بأکثر المهمات، و بالجملة لم نر إلى الآن فی جملة المفسرین مع کثرتهم و کثرة تفاسیرهم من أتى بتصنیف تفسیر مهذب صاف و اف کاف شاف یشفی العلیل و یروی الغلیل، یكون منزهاً عن آراء العوام مستنبطاً من أحادیث أهل البیت علیهم السلام، و لیس لهذا الأمر الخطیر و الإتیان بمثل هذا التفسیر الا ناقد بصیر، ینظر بنور الله و یؤیده روح القدس، یأذن الله لیشاهد صدق الحدیث و صحته من اشراق نوره، و یعرف کذبه و ضعفه من لحن القول و زوره فیصحح الأخبار بالمتون دون الأسانید، و یأخذ العلم من الله لا من الأسانید حتی یتأتی له تمیز الصافی من الکدر، و تخرج الشافی من المضر»؛ (۱۴)

یعنی تفاسیر روایی چنان گسترده است که بررسی آنها، بسیار دشوار است و تا کنون تفسیر روایی که اخبار و روایات را بررسی کرده باشد و درست و نادرست آنها را بیان نموده باشد، ندیده‌ام. از این رو، تفسیر صافی به این مهم پرداخته و احادیث صحیح را از ناصحیح جدا ساخته؛ چون من اخبار را با

با مقایسه سه قسمت از ابتدا، وسط و انتهای هر جلد، به میزان حدود ۱۰ آیه در هر مورد و آیات پراکنده دیگر از هر جلد صورت گرفت، می‌توان تخمین زد که بیش از ۹۰ درصد جملات غیرروایی تفسیر صافی، از بیضاوی است. مصنف در این نقل، هیچ اشاره‌ای به منبع مطالب ننموده است. در بعضی موارد، به عنوان «قیل» و در اکثر موارد، بدون این لفظ، مطالب را نقل می‌نماید. بخش کمی هم از بیانات، با تعبیر «اقول» از خود مصنف است که برخی از آنها رنگ‌وبوی تعابیر عرفانی را دارند.

البته در نقل مطالب بیضاوی، گاهی تعبیر جمله را عوض نموده است؛ مثلاً از حالت اسمیه به فعلیه و برعکس، و یا فعل مضارع را به ماضی و برعکس تغییر داده و در بسیاری موارد نیز عین تعبیر را حفظ نموده است. البته این بدان معنا نیست که همه مطالب تفسیر بیضاوی را نقل کرده باشد؛ بلکه نقل ایشان، گزینشی بوده است؛ مثلاً ممکن است از یک سطر، فقط یک جمله را که لازم می‌دیده، آورده باشد.

همان‌طور که مصنف در مقدمه دوازدهم بیان کرده است، تا وقتی روایتی موجود بوده، سراغ قول مفسران نمی‌رویم. به همین

جهت، نقل او از تفسیر بیضاوی، پس از اتمام تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، بیشتر و نمایان‌تر می‌شود. بنابراین، مطالب منقول از بیضاوی، از لحاظ تنوع، شامل تفسیر فرازهایی از آیات، معانی الفاظ و لغات، بیان قرائت‌ها، شأن نزول، مطالب ادبی و مقدار کمی احادیث پیامبر (ص) می‌شود.

منابع روایی تفسیر صافی

مرحوم فیض در نقل روایات از منابع تفسیری و غیرتفسیری متعددی استفاده کرده است. روایات را با ذکر مرجع بدون سند بیان کرده که این، بیانگر نگرش خاص وی به اسناد احادیث است؛ چنان‌که گذشت. و در مواردی نیز مرجع روایت را ذکر نکرده است. در بعض موارد، فقط به نقل مقطع مورد نظر کفایت کرده و از نقل بقیه روایت اجتناب کرده است و گاهی نیز به تحلیل یا جمع یا توجیه روایات می‌پردازد.

در نقل از تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع)، به دلیل کثرت نقل، در غالب موارد اشاره به تفسیر نمی‌کند؛ اما در مقدمه دوازدهم می‌گوید: «در سوره بقره، اغلب تفسیر ما، از تفسیر منسوب به امام حسن

عسکری (ع) است.» به همین جهت، بدون ذکر آن، روایات را نقل می‌کند و گاهی عین عبارات تفسیر را می‌آورد و یا گاهی اندکی را حذف و بقیه را می‌آورد و گاهی نیز نقل به معنا می‌کند.

مرحوم فیض در مورد نقل روایات در مقدمه دوازدهم می‌فرماید:

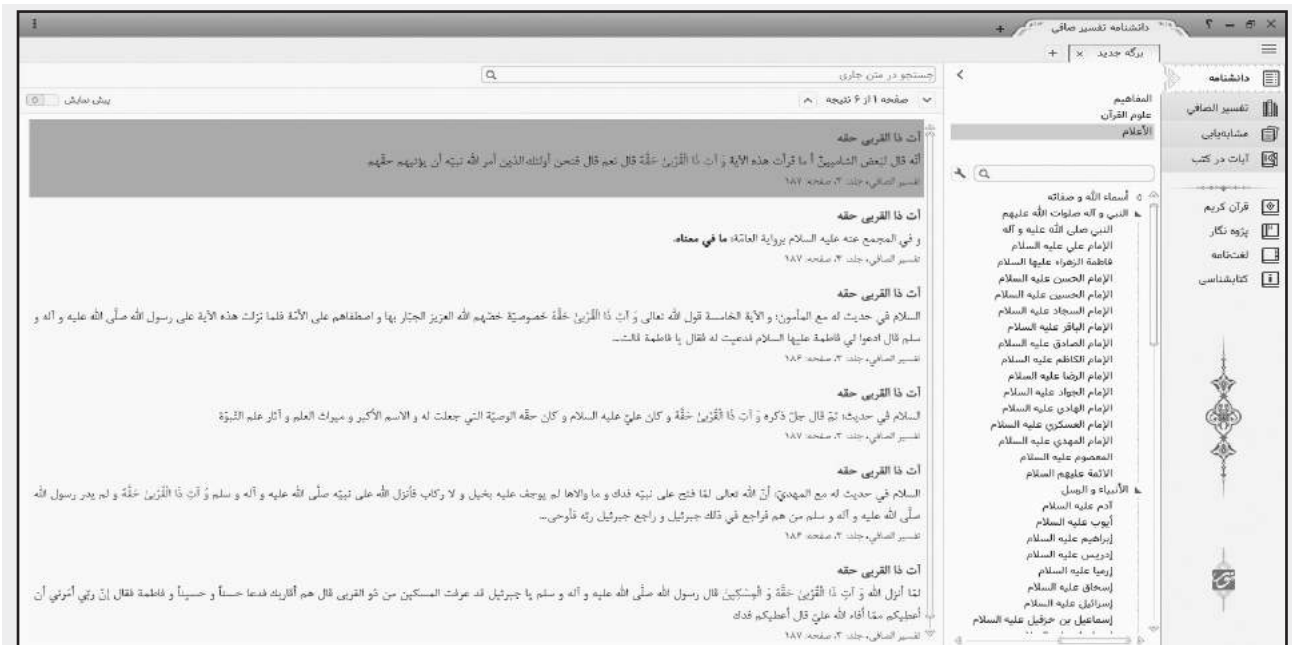
«در جایی که روایات هم معنای زیادی وجود دارد، جامع‌ترین آن را نقل نموده و از ذکر دیگر روایات، به دلیل اختصار، صرف‌نظر کرده‌ایم و گاهی به کثرت آن اشاره داشته‌ایم. در جایی که روایات مختلف وجود دارد، اصح، احسن و اعم آنها را انتخاب کرده، نقل می‌کنیم و در مواردی نیز اشاره به موارد اختلاف نموده‌ایم.»

منابعی که مرحوم فیض از آنها نقل روایت نموده، با تعداد موارد نقل به شرح ذیل می‌باشد:

قابل توجه اینکه به دلیل تقطیع روایات توسط مرحوم فیض، هر مورد نمایانگر یک روایت مستقل نیست. تعداد موارد نقل، حدود ۹۰ درصد، به‌واقع نزدیک است:

۱. الإحتجاج، شیخ احمد طبرسی: ۱۶۰ مورد؛

جناب فیض کاشانی، محدثی خبیر بوده و دارای مبنای خاص در معیار تشخیص احادیث درست از نادرست است؛ آنجا که می‌گوید: «علی‌أنا إنما نصح الأخبار بنحو آخر غیر الأسانید إلا قلیلاً؛ (۱۳) یعنی ما بیشتر اخبار را به شیوه دیگری غیر از روش مرسوم میان رجالیون بررسی می‌کنیم و آن، از طریق متون است؛ نه اسانید.» وی با تسلطی که بر علوم اسلامی داشته، تشخیص می‌داده که چنین متنی، جز از شخص معصوم (ع) نمی‌تواند صادر شده باشد

٢. الإرشاد في معرفة حجج الله على العباد، شيخ مفيد: ٨ مورد؛
٣. الإعتقادات، شيخ صدوق: ٨ مورد؛
٤. الأمالي، شيخ طوسي: ٤٥ مورد؛
٥. بصائر الدرجات في فضائل آل محمد(ص)، محمد بن حسن صفار: ٤٥ مورد؛
٦. تفسير جوامع الجامع، علامه طبرسي: ١٤٥ مورد؛
٧. تفسير القمي، علي ابن ابراهيم قمي: ٢٤٠٠ مورد؛
٨. تفسير امام حسن عسكري(ع): تقريباً به صورت كامل؛
٩. تفسير مجمع البيان، علامه طبرسي: ١٤٥٠ مورد؛
١٠. تفسير عياشي، محمد بن مسعود عياشي: ١٣٠٠ مورد؛
١١. التوحيد، شيخ صدوق: ١٥٠ مورد؛
١٢. تهذيب الأحكام، شيخ طوسي: ١١٠ مورد؛
١٣. ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، شيخ صدوق: ١٣٥٠ مورد؛
١٤. الخرائج و الجرائح، قطب الدين راوندي: ٢٢٠ مورد؛
١٥. الخصال، شيخ صدوق: ١٤٥ مورد؛
١٦. روضة الواعظين و بصيرة المتعظيين، محمد بن حسن فتال نيشابوري: ٢٣ مورد؛
١٧. علل الشرايع، شيخ صدوق: ١٨٠ مورد؛
١٨. عوالي اللئالي العزيزيه في الأحاديث الدينية، شيخ محمد احسائي، معروف به ابن ابي جمهور: ١٥ مورد؛
١٩. عيون اخبار الرضا(ع)، شيخ صدوق: ١٦٠ مورد؛
٢٠. قرب الاسناد، شيخ عبدالله حميري: ٣٠ مورد؛
٢١. كتاب الغيبة يا اثبات الغيبة، شيخ طوسي: چند مورد؛
٢٢. كمال الدين و تمام النعمة، معروف به اكمل الدين، شيخ صدوق: ١١٠ مورد؛
٢٣. الكافي، شيخ محمد بن يعقوب كليني: ٣٣٣ مورد؛
٢٤. المجالس يا الأمالي، شيخ صدوق: ٩٠ مورد؛
٢٥. مصباح الشريعة، منسوب به امام صادق(ع): ٤٠ مورد؛
٢٦. معاني الأخبار، شيخ صدوق: ١٣٥ مورد؛
٢٧. من لا يحضره الفقيه، شيخ صدوق: ٢٠٠ مورد؛
٢٨. مناقب آل ابي طالب، معروف به مناقب محمد بن علي، معروف به ابن شهر آشوب مازندراني: ٤٥ مورد؛
٢٩. نهج البلاغه، سيد رضی: ٥٥ مورد؛
٣٠. طب الائمه(ع): موارد اندكى؛
٣١. الإقبال بالأعمال الحسنة فيما يعمل مرة في السنة، سيد رضی الدين علي بن موسى بن طاووس حلي: چند مورد؛
٣٢. مصباح المتبهد و سلاح المتعبد، ابو جعفر محمد بن حسن بن علي بن حسن طوسي (شيخ طوسي): موارد اندكى؛
٣٣. مختصر البصائر، حسن بن سليمان حلي:

تفسیر صافی، به عنوان یکی از منابع مهم تفسیری شیعه، جایگاهی ویژه در پژوهش‌های اسلامی دارد و استفاده از فناوری دیجیتال برای دسترسی آسان و کاربردی به مطالب و مباحث آن، ضروری به نظر می‌رسد. نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی، با دسته‌بندی‌های مختلف و امکان جست‌وجوی ساده و پیشرفته، امکان دسترسی ساده و آسان به این منبع تفسیری را برای پژوهشگران فراهم می‌سازد.

از آنجا که این تفسیر در گذشته و حال، جزو کتب درسی کلاس‌های تفسیری است، ارائه دانشنامه آن، ضرورت دوچندان پیدا می‌کند

موارد اندکی؛

۳۴. مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، ابوالفضل

علی بن حسن بن فضل طبرسی: موارد اندکی؛

۳۵. العدة فی أصول الفقه، شیخ الطائفة

ابوجعفر محمد بن حسن طوسی: موارد

اندکی؛

۳۶. التبیان فی تفسیر القرآن، شیخ طوسی:

موارد اندکی؛

۳۷. النهایة فی مجرد الفقه و الفتاوی، شیخ

ابوجعفر محمد بن حسن بن علی بن حسن

طوسی: موارد اندکی؛

۳۸. تحف العقول عن آل

الرسول (صلی الله علیه و آله)، ابومحمد حسن بن

علی بن حسین بن شعبه حرانی: موارد اندکی؛

۳۹. تفسیر ابو حمزه ثمالی: موارد اندکی؛

۴۰. الصحیفة السجادیة، امام علی بن حسین

زین العابدین (ع): موارد اندکی؛

۴۱. المحاسن، احمد بن محمد بن خالد

برقی: موارد اندکی.

بنابراین، فیض کاشانی بیشترین استفاده را در

خصوص ارائه روایات، از: تفسیر منسوب به

امام حسن عسکری (ع)، تفسیر قمی، تفسیر

عیاشی، کافی و مجمع البیان، نموده است.

از منابع اهل سنت، علاوه بر استفاده از

روایات تفسیر بیضاوی، از کتب ذیل نیز نقل

نموده است:

شواهد التنزیل حاکم حسکانی، تفسیر

نعمانی، تفسیر سعد السعود، الجامع الصغیر،

تفسیر بحر المحيط، تفسیر کشاف، در المنثور،

تفسیر کلبی و تفسیر ثعلبی.

تفسیر صافی از نگاه دکتر ذهبی

این تفسیر، همچون هر تفسیر وزین و مطرح

دیگر، ستایش و نکوهش‌هایی را به دنبال

داشته است؛ از جمله، دکتر محمدحسین

ذهبی در التفسیر و المفسرون (۱۵) در بررسی

تفاسیر شیعه، ۴۰ صفحه از کتاب خود را به

معرفی و نقد تفسیر صافی اختصاص داده

است.

طرح‌نامه

نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی، دانشنامه‌ای

دیجیتالی است که بر روی لوح فشرده عرضه

می‌شود و زمینه دسترسی به متن تفسیر

صافی با دسته‌بندی‌های موضوعی گوناگون

و امکان جست‌وجوی ساده و پیشرفته را

برای علاقه‌مندان و محققان علوم و معارف

قرآنی فراهم می‌سازد.

اهداف و ضرورت اجرای طرح

تفسیر صافی، به عنوان یکی از منابع

مهم تفسیری شیعه، جایگاهی ویژه در

پژوهش‌های اسلامی دارد و استفاده از

فناوری دیجیتال برای دسترسی آسان و

کاربردی به مطالب و مباحث آن، ضروری

به نظر می‌رسد. نرم‌افزار دانشنامه تفسیر

صافی، با دسته‌بندی‌های مختلف و امکان

جست‌وجوی ساده و پیشرفته، امکان

دسترسی ساده و آسان به این منبع تفسیری

را برای پژوهشگران فراهم می‌سازد.

از آنجا که این تفسیر در گذشته و حال، جزو

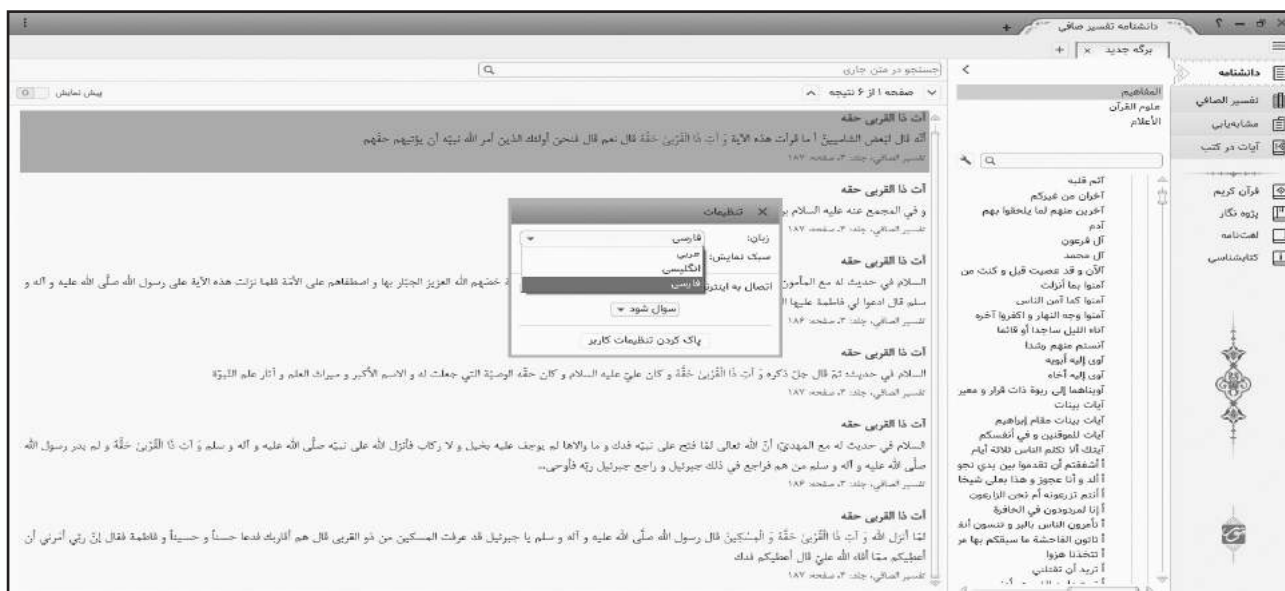
کتب درسی کلاس‌های تفسیری است، ارائه

دانشنامه آن، ضرورت دوچندان پیدا می‌کند.

مخاطبان طرح

پژوهشگران حوزه تفسیر و علوم قرآن، اعم

از اساتید و طلاب حوزه‌های علمیه، و نیز

- دانشجویان و دانش‌آموختگان دانشکده‌های تفسیر و علوم قرآن و کلیه پژوهشگران علوم اسلامی، از مخاطبان این طرح خواهند بود.
- مطالب صافی به زبان آمار**
- تفسیر صافی، مجموعه‌ای را تشکیل داده که مطالب مختلفی را در خود جا داده است و فهرست‌های گوناگونی می‌توان از آن تهیه نمود؛ مانند فهرست صفات و افعال خداوند، فهرست منابع، فهرست کتب آسمانی، اماکن، وقایع و حوادث، فرق و ادیان، قبائل و امم، فهرست اشخاص (انبیاء - صلحاء و...)، فهرست قرآء، فهرست سوره‌های مکی و مدنی، و فهرست‌های دیگر. با شیوه
- نرم‌افزاری، آمارهایی را نیز می‌توان ارائه داد. در ادامه، برخی از آمارها درباره تفسیر صافی بدین شرح است:
۱. در تفسیر روایی: فرازاها و کلمات آیات، حدود ۷۳۰۰ مورد؛
 ۲. در تفسیر بیانی (غیر روایی): فرازاها و کلمات، حدود ۷۰۰۰ مورد؛
 ۳. در بیان معنای کلمات به شیوه معجم لغوی: حدود ۴۰۰۰ مورد؛
 ۴. مطرح کردن مباحث فقهی در مورد ۳۷۰ آیه.
 ۵. مطرح کردن مباحث ادبی (اعراب، تجزیه و ترکیب، بلاغت) در مورد ۷۳۴ آیه.
۶. مطرح کردن اختلاف قرائت در ۱۱۶۰ مورد؛
 ۷. نقل روایات شأن نزول: ۳۲۰ مورد؛
 ۸. نقل بیان‌های شأن نزول: ۲۴۵ مورد؛
 ۹. نقل روایات فضائل سور و آیات: ۲۱۱ مورد و هفت مورد غیرروایی.
 ۱۰. استدلال و استشهاد به آیات یا در مورد آیات: ۲۲۰۰ مورد؛
 ۱۱. تعریف مفاهیم: حدود ۱۱۰ مورد؛
 ۱۲. مطرح کردن وجه تسمیه: ۱۴۷ مورد؛
 ۱۳. اظهارنظر درباره روایات: حدود ۳۱۵ مورد؛

نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی، دانشنامه‌ای دیجیتالی است که بر روی لوح فشرده عرضه می‌شود و زمینه دسترسی به متن تفسیر صافی با دسته‌بندی‌های موضوعی گوناگون و امکان جست‌وجوی ساده و پیشرفته را برای علاقه‌مندان و محققان علوم و معارف قرآنی فراهم می‌سازد

۱۴. مطرح کردن مصادیق ناسخ و منسوخ: ۱۳۶ مورد.

ساختار نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی
ساختار این نرم‌افزار، شامل: کتابخانه، مشابه‌یابی، درختواره، آیات در کتب، قرآن کریم، پژوهنگار، لغت‌نامه و کتاب‌شناسی است. در اینجا برخی از بخش‌های مهم برنامه را توضیح می‌دهیم:

* کتابخانه

در بخش «کتابخانه»، متن کامل تفسیر صافی با قابلیت‌های پژوهشی و دسته‌بندی‌های موضوعی ارائه می‌شود. از آنجا که ترجمه آن، فاقد مجوز استفاده است، از ارائه آن در اینجا معذوریم. همان‌گونه که گذشت، در این برنامه از نسخه پنج جلدی معروف به نسخه اعلمی با مقدمه و تصحیح حسین اعلمی انتشارات مکتبه الصدر (تهران، ۱۳۷۳ش/۱۳۴۲ق) استفاده شده است.

* مشابه‌یاب

بخش «مشابه‌یاب»، از دیگر ویژگی‌های این برنامه است. مشابه‌یاب که از قابلیت‌های فنی - پژوهشی مرکز نور است، به کاربر کمک می‌کند تا با استفاده از آن، میان احادیث و نیز

متون تکراری و مشابه، مقایسه کند. با این قابلیت، کلیه متون و احادیث مربوط به یک موضوع را سریع و آسان می‌توان شناسایی کرد. امکان درجه‌بندی میزان تشابه تا نود درصد، در اختیار کاربر قرار گرفته است. دامنه محتوایی متن مشابه، در سه بخش: متن، مقدمه و پاورقی قابل انتخاب است.

* دانشنامه

مهم‌ترین ویژگی نرم‌افزارهای دانشنامه‌ای با فرمت تخصصی، تقطیع متن و دسته‌بندی مطالب آن بر اساس موضوع‌های تخصصی است.

دسته‌بندی موضوعی یا به عبارتی، فرمت‌های تخصصی نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی، از این قرار است: این دانشنامه، دارای سه بخش: المفاهیم، علوم القرآن و الاعلام با ۳۴ شاخه و صدها برگ می‌باشد.

الف. المفاهیم، شامل:

- الآراء التفسیرية للفیض، شامل: الآيات، الأقوال و المنابع؛

- الروایات التفسیرية، شامل: الآيات، الأقوال و المنابع؛

- الروایات الموضوعية، شامل: الآيات، السور،

الأبحاث، الأقوال و المنابع؛
- روایات الفضائل، شامل: الآيات، السور، الأقوال و المنابع؛

- المفاهیم الفقهية، شامل: العناوين، الأقوال و المنابع؛
- المباحث الادبية؛

- البراهین و الردود، شامل: الآيات، الدلائل، الأقوال و المنابع؛

- دراسة الروایات، شامل: الآيات، الروایات، البیان، الأنواع و المنابع؛

- الادعية، شامل المصادیق و المنابع؛

- وجه التسمية: فهرست مفاهیم وجه تسمیه‌دار؛

- الوقائع و الأيام: فهرست حوادث و مناسبت‌های مشخص؛

- الأسناد؛ شامل اعلامی که در طرق اسناد آمده و انواع احادیث مانند: روایت عامیه، متواتر، مرسل، مرفوع، مستفیض، مضمَر، مقطوع و واحد را دربرمی‌گیرد.

ب. علوم القرآن، شامل:

- اسباب النزول، شامل: أعلام الأشخاص، أهل البيت (عليهم السلام)، الملائكة و الجن، الأنبياء، أزواج النبي (صلى الله عليه وآله وسلم)، الملوك، الفئات، الوقائع، الأماكن، الأزمان، الأشياء، و الكتب؛

- النسخ، شامل: الناسخ و المنسوخ، الأقوال و المنابع؛

- القراءة، شامل لیست القراءات و القراء؛

- السور المكية، شامل فهرس السور المكية؛ فهرست ۷۱ سوره که در مکه نازل شده‌اند (۱۵)؛

- السور المدنية، شامل فهرس السور المدنية؛ فهرست ۲۱ سوره که در مدینه نازل

مهم‌ترین ویژگی نرم‌افزارهای دانشنامه‌ای با فرمت تخصصی، تقطیع متن و دسته‌بندی مطالب آن بر اساس موضوع‌های تخصصی است.

دسته‌بندی موضوعی یا به عبارتی، فرمت‌های تخصصی نرم‌افزار دانشنامه تفسیر صافی، از این قرار است: این دانشنامه، دارای سه بخش: المفاهیم، علوم القرآن و الاعلام با ۴۳ شاخه و صدها برگ می‌باشد

<p>شده‌اند (۱۷)؛</p> <p>– السور المکیة و المدنیة، شامل فهرس السور المکیة و المدنیة؛ فهرست ۲۳ سوره که در مکه و مدینه نازل شده‌اند؛ یعنی یا دو بار نازل شده‌اند، مانند فاتحه، و یا در نزول آنها اختلاف است و دو قولی هستند، مانند سوره رعد و حجر؛</p> <p>– عدد الآیات: فهرست سوره‌ها با ذکر تعداد آیات آنها؛</p> <p>– اسماء الآیات: فهرست نام‌های خاصی که برای برخی از آیات ذکر شده است، مانند آیه الاخوة؛</p> <p>– اسماء السور: فهرست نام‌های خاص و گروهی سوره‌ها.</p>	<p>ج. الأعلام، شامل:</p> <p>– اسماء الله و صفاته: فهرست نام‌ها و اوصافی که برای حق تعالی در تفسیر صافی آمده است؛</p> <p>– النبی و آله (صلوات الله علیه و علیهم): فهرست احادیث و روایاتی که از چهارده معصوم (ع) نقل شده با دسته‌بندی چهارده‌گانه؛</p> <p>– الانبیاء و الرسل: فهرست اعلام پیامبران؛</p> <p>– الصلحاء: فهرست اعلام نیکان؛</p> <p>– الملائكة: فهرست فرشتگان؛</p> <p>– الجن: فهرست جن‌ها؛</p> <p>– الرجال: فهرست مردان؛</p>	<p>– النساء: فهرست زنان؛</p> <p>– الأدیان و الفرق: نام ادیان و مذاهب و فرقه‌های مذهبی؛</p> <p>– القبائل و الفئات: نام قبیله‌ها، طایفه‌ها، اصحاب و گروه‌های خاص؛</p> <p>– الاماکن: اسامی مکان‌ها؛</p> <p>– الکتب السماویة: فهرست کتاب‌های آسمانی؛</p> <p>– المناجم: فهرست مصادری که در تفسیر صافی از آنها استفاده شده است.</p> <p>برچسب‌گذاری محتوای دانشنامه به منظور آماده‌سازی متون جهت تبدیل به</p>
---	--	---

در بخش «کتابخانه»، متن کامل تفسیر صافی با قابلیت‌های پژوهشی و دسته‌بندی‌های موضوعی ارائه می‌شود. از آنجا که ترجمه آن، فاقد مجوز استفاده است، از ارائه آن در اینجا معذوریم. همان‌گونه که گذشت، در این برنامه از نسخه پنج جلدی معروف به نسخه اعلی با مقدمه و تصحیح حسین اعلی انتشارات مکتبة الصدر (تهران، ۱۳۷۳ش/۱۳۴۲ق) استفاده شده است

تفاسیر روایی شیعی، با توجه به کثرت آنها و نیز احادیث تفسیری فراوانی که در آنها ارائه شده، مورد نقد و بررسی و تحلیل قرار نگرفته است. این پژوهش، بسیار ضرورت دارد که متأسفانه به آن بی توجهی شده است. تفسیر صافی، مهم ترین پژوهش و نقد احادیث تفسیری به شمار می آید. تولید دانشنامه تفسیر صافی، این کمبود را به بهترین وجه جبران کرده است. از آنجا که تفسیر صافی، متن درسی کلاس های تفسیر و علوم قرآن است، ضرورت کاربرد و کارایی این دانشنامه، دو چندان می شود. امید است با تلاش مسئولان امر و همکاران معاونت بازرگانی، بتوانیم این اثر گران سنگ را در مراکز و مؤسسات و دانشگاه های قرآنی سراسر کشور معرفی کنیم

رنگی کردن روایات در متن کتابها و امکان تهیه فهرست و تعریف دامنه روایی از آنهاست؛ با امکان اتصال به مجموعه های دیگر در فضای وب مانند جامع الأحادیث و... در آینده.

۳. فرمت سرصفحه:

منظور از فرمت سرصفحه، علامت زدن ابتدای هر صفحه و شماره گذاری آن است. اثر این فرمت، نشانی دهی مطالب بر اساس صفحات است.

۴. فرمت سرسطر:

منظور از فرمت سرسطر، علامت زدن انتهای هر سطر و شماره گذاری آن است. اثر این فرمت، جداسازی مطالبی است که بر اساس سطر، نشانی دهی شده است.

۵. فرمت پاورقی:

یعنی علامت زدن اندیس (نماد) پاورقی در متن و هینت (باز شدن پنجره) به محتوای پایین صفحه.

۶. فرمت سرفصلها:

به معنای علامت زدن ابتدای هر فصل یا

دانشنامه های تخصصی بر اساس موضوع های تخصصی نیز تقطیع و فرمت گذاری می شوند؛ یعنی متنی که قرار است در نرم افزار نمایش داده شود، بر اساس موضوع هایی که پژوهشگران و کارشناسان طرح تعیین می کنند، در گروه علمی قرآن نشان گذاری می شود. فرمت های تخصصی، امکان ارائه متن دسته بندی شده را به کاربران فراهم می آورد.

در ادامه، برخی از این فرمت های مهم به ترتیب شرح داده می شوند:

۱. فرمت آیات:

یعنی علامت زدن ابتدا و انتهای آیه یا فراز آیه و مشخص نمودن آدرس و اعراب آن. اثر این فرمت، رنگی کردن آیات در متن کتابها و امکان تهیه فهرست و تعریف دامنه از آنهاست؛ با امکان اتصال به مجموعه های دیگر در فضای وب مانند جامع التفاسیر و... در آینده.

۲. فرمت روایات:

یعنی علامت زدن ابتدا و انتهای روایت و مشخص کردن نشانی آن. اثر این فرمت،

برنامه های رایانه ای، دامنه های اطلاعاتی مختلف متن با استفاده از علائمی قراردادی از یکدیگر جدا می شوند؛ با توجه به تنوع کتب و متون علمی، هر برنامه ای فرمت خاص خود را می طلبد و گاه تنوع فرمتها به بیش از یکصد نوع می رسد. بنابراین، گام اول این است که پیش از آغاز کار در هر یک از کتابها و منابع، ابتدا فرمت های متناسب با آن، به وسیله متخصصان قرآنی بررسی و تعیین شوند.

برای سهولت کار فرمت گذاری، برخی از فرمتها مانند: شماره صفحه، آیه، حدیث، سند، شماره جلد و صفحه اشعار، پاورقی، عناوین و... پس از تعیین علائم قراردادی در مرحله تایپ، توسط حروفچینها در متون اعمال می شود. به این نوع فرمتها، فرمت عمومی گفته می شود که در تمام برنامهها به طور مشترک، صرف نظر از محتوای آنها اعمال می گردد؛ به عبارت دیگر، در محدوده منابع متنی علوم اسلامی، هیچ برنامه ای از این فرمتها بی نیاز نیست.

افزون بر فرمت های عمومی، محتوای

باب است. اثر آن، جداسازی فصل‌ها و ابواب از یکدیگر و تیتیر کردن عنوان آنهاست.

۷. فرمت پاراگراف:

یعنی علامت زدن پایان هر پاراگراف، که نشانه شروع پاراگراف بعدی می‌شود.

۸. فرمت لینک ترجمه و متن:

به معنای علامت زدن متن و ترجمه، جهت لینک دوطرفه است.

همان‌طور که پیش از این گفته شد، در این طرح، متن تفسیر صافی بر اساس ۳۴ موضوع تخصصی و در ۳ گروه کلی دسته‌بندی شده است. بنابراین، متن تفسیر صافی، بر اساس ۳۴ موضوع فرمت‌گذاری می‌شود. ■

نتیجه

تفاسیر روایی شیعی، با توجه به کثرت آنها و نیز احادیث تفسیری فراوانی که در آنها ارائه شده، مورد نقد و بررسی و تحلیل قرار نگرفته است. این پژوهش، بسیار ضرورت دارد که متأسفانه به آن بی‌توجهی شده است. تفسیر صافی، مهم‌ترین پژوهش و نقد احادیث تفسیری به شمار می‌آید. تولید دانشنامه تفسیر صافی، این کمبود را به بهترین وجه جبران کرده است. از آنجا که تفسیر صافی، متن درسی کلاس‌های تفسیر و علوم قرآن است، ضرورت کاربرد و کارایی این دانشنامه، دو چندان می‌شود. امید است با تلاش مسئولان امر و همکاران معاونت بازرگانی، بتوانیم این اثر گران‌سنگ را در مراکز و مؤسسات و دانشگاه‌های قرآنی سراسر کشور معرفی کنیم.

پی‌نوشت‌ها:

۱. اقتباس از مقدمه کتاب الصافی فی تفسیر القرآن، محقق: سید محسن حسینی امینی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۷ش.

۲. مجله تراث، ش ۱۸، ص ۱۱۱؛ الذریعة، ج ۱۲، ص ۲۱.

۳. المؤمنون: ۸.

۴. «ساری»، غلط و «سیاری» درست بوده که متوفای ۲۶۸ هجری قمری است.

۵. عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، طبقات مفسران شیعه، ص ۵۹۸.

۶. آقای حسن‌زاده آملی می‌فرماید: تفسیر روان جاوید، در پنج جلد، ترجمه تفسیر صافی است. مؤلف آن، آقای میرزا محمد ثقفی است. او در اول تفسیر فرموده است که تفسیر صافی را از بین تفاسیر، خیلی می‌پسندم؛ ولی نگفته است که ترجمه آن تفسیر است. وی پدر همسر امام خمینی (رحمه الله) هستند و پسر شیخ ابوالفضل تهرانی (صاحب کتاب شفاء الصدور فی شرح زیارة العاشوراء) و نوه میرزا ابوالقاسم کلانتر که تقریرات شیخ انصاری (رحمه الله) را نوشته، می‌باشد.

۷. محمدهادی معرفت، تفسیر و مفسران، ج ۲، ص ۲۰۷.

۸. عبدالرحیم عقیقی بخشایشی، طبقات مفسران شیعه، ص ۵۹۷.

۹. همان.

۱۰. شوربخانه، جناب فیض آن‌گونه که شایسته و بایسته بوده است، نتوانسته تحریف‌ناپذیری را مطابق با قواعد مذهب و دین تحلیل کند و به دلیل گرایش بیش از حد به حدیث، تحت تأثیر احادیث تحریف‌شده قرار گرفته که جملگی، آحاد و قابل توجه‌اند.

۱۱. رضا استادی، آشنایی با تفاسیر، ص ۲۱۲.

۱۲. فیض کاشانی، تفسیر الصافی، ج ۱، ص ۷۵.

۱۳. همان، ص ۷۷.

۱۴. همان، ص ۱۱.

۱۵. محمدحسین ذهبی، التفسیر و المفسرون، ج ۲، ص ۱۴۵.

۱۶. بنا بر قول مشهور، ۸۶ سوره مکی هستند.

۱۷. بنا بر قول مشهور، ۲۸ سوره مکی هستند.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. استادی، رضا. آشنایی با تفاسیر قرآن مجید و مفسران. قم: مؤسسه در راه حق، ۱۳۷۷ش.
۳. ایازی، سید محمدعلی. المفسرون حیاتهم و منهجهم. تهران: مؤسسه چاپ و نشر وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۷۳ش.
۴. خرمشاهی، بهاء‌الدین، دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی. ۲ جلد. تهران: انتشارات دوستان، ۱۳۷۷ش.
۵. ذهبی، محمدحسین. التفسیر و المفسرون. ۲ جلد. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۶. زیر نظر جمعی از اندیشمندان حوزه و دانشگاه. دایرة المعارف تشیع. ج ۴. نشر سعید محبی، ۱۳۷۵ش.
۷. طهرانی، شیخ آغابزرگ. الذریعة الی تصانیف الشیعه. ج ۴ و ۱۵. بیروت: دار الاضواء.
۸. عقیقی بخشایشی، عبدالرحیم. طبقات مفسران. قم: دفتر نشر نوید اسلام، چاپ اول، ۱۳۷۳ش.
۹. فیض کاشانی، محسن. الصافی فی تفسیر القرآن. تحقیق سید محسن حسینی امینی، چاپ جدید، ۷ جلدی. دار الکتب اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۷ش.
۱۰. مجله تراث. مؤسسه آل‌البیت (علیهم السلام) لاحیاء التراث، ش ۱۸.
۱۱. معرفت، محمدهادی. التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشيب. ۲ جلد. مشهد: انتشارات دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، ۱۳۷۷ش.
۱۲. —. تفسیر و مفسران. ۲ جلد. قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی التمهید، ۱۳۷۹ش.
۱۳. موسوی خوانساری، میرزا محمدباقر. روضات الجنات. جلد ۶. قم: انتشارات اسماعیلیان.
۱۴. مهدوی‌راد، محمدعلی. مجله حوزه. نشریه دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ش ۲۱، مرداد و شهریور ۱۳۶۶.